

MEHMET ÂKİF'İN SAFAHAT'INDA BİR İLHAM KAYNAĞI OLARAK KUR'ÂN-I KERİM

THE HOLY QUR'AN AS A SOURCE OF INSPIRATION IN MEHMET ÂKİF'S SAFAHAT

Geliş Tarihi: 13.01.2021 Kabul Tarihi: 01.03.2021

✉ FARUK GÖRGÜLÜ

DR.

DİB, DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU UZMANI

orcid.org/0000.0002-1826-2426

faruk.gorgulu@diyanet.gov.tr

ÖZ

Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936) denildiğinde hiç şüphesiz aklımıza milli marşımızın yanında, onun Safahat isimli eseri, Millî Mücadele yıllarındaki coşkulu vaaz ve hutbeleri, Sırât-ı Müstakim ile Sebülürreşâd dergilerinde yayımlanmış makaleleri gelmektedir. Âkif'in karakter ve ahlâkının temelini Kur'an-ı Kerim oluşturur. Eserleri bu zaviyeden incelendiğinde Âkif'in ruh dünyasını besleyen en önemli kaynağın Kur'an olduğu görülür. Mehmet Âkif büyük bir şair olmanın ötesinde aynı zamanda güçlü bir hatip, etkili bir yazar, iyi bir gözlemci ve bir Kur'an müfessiridir.

Döneminin olumsuz şartları, İslâm dünyasının ve milletimizin içinden geçtiği zorlu süreçler, Âkif'in iç dünyasında derin acılar meydana getirmiştir. Bu nedenle Âkif, hayatı boyunca yaşadıklarını, toplumun acılarını, hüznü ve kederlerini, İslâm dünyasını kuşatan zorlukları şiirlerine yansıtmış, sorunları tespit etmiş, aynı zamanda çözüm önerileri sunmuştur.

Bu çalışmada Âkif'in "Safahat" isimli eseri esas alınarak, Kur'an'ın onun şiirlerine ne derece kaynaklık ettiği ortaya koymaya çalışılmıştır. Bunun yanında onun hayatında Kur'an'ın yeri ve yaşadığı dönemdeki bazı sosyal problemlere Kur'an'dan hareketle getirdiği çözüm önerileri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif, Safahat, Kur'an, Şiir, İlham.

ABSTRACT

When Mehmet Âkif Ersoy (d. 1936) is mentioned, undoubtedly, besides our National Anthem, his work named Safahat, his enthusiastic sermons and khutbas during the years of the national struggle, and his articles published in the journals of Sirat al-Mustaqim and Sabil al-Rashad come to mind. The Qur'an constitutes the basis of Âkif's characteristics and morals. If his works are examined from this perspective, it can be noticed that The Qur'an is the most significant source that feeds his world of soul. Beyond being a great poet, Mehmet Âkif is also a powerful orator, an influential writer, a good observer and a Qur'an glossator.

The unfavorable conditions of his period, the difficult processes through which the Islamic world and our nation went through, caused deep suffering in the inner world of Âkif. For this reason, Âkif tried to reflect his experiences, the suffering of society, the sadness and grief, the challenges that surround the Islamic world in his poems, identified the problems, and offered solutions at the same time.

In this study, it has been tried to reveal the extent to which the Qur'an is the source of his poems based on Âkif's work named "Safahat". In addition, evaluations were made about the place of the Qur'an in his life and the solution suggestions he brought based on the Qur'an to some of the social problems that existed in the period he lived.

Key words: Mehmet Âkif, Safahat, Qur'an, Poem, Inspiration.

THE HOLY QUR'AN AS A SOURCE OF INSPIRATION IN MEHMET ÂKİF'S SAFAHAT

SUMMARY

Mehmet Âkif was undoubtedly one of the most prominent poets inspired by the Qur'an. He devoted his whole life to his country and nation and made vigorous efforts to convey the Qur'an's message to humanity.

A scholar of the religion would be a relevant fit to Mehmet Âkif's title besides being a poet. Because during the years of the national struggle, the influential and enthusiastic sermons he preached based on the Qur'an and hadith in various provinces of Anatolia, especially in Fatih and Süleymaniye Mosques in Istanbul, his commentary writings and other articles he wrote in magazines and his frequent references to verses in his poems justify this description. In this respect, Âkif differs from many poets.

During the national struggle, he preach influential and enthusiastic sermons mostly in Fatih and Süleymaniye Mosques in Istanbul, based on Qur'an and hadith, wrote commentary columns, other articles and poems frequently referring to verses Islamic credentials. In this respect, Âkif differs from many poets, and it would be a relevant fit to call Mehmet Âkif a scholar of the religion besides his poets' title.

The Qur'an, besides being a source for the works of Âkif, also became his moral compass. Therefore, it would be appropriate to say that the Qur'an shaped the ideas, words and the whole life of Âkif.

He criticizes society's carelessness and detachment from the values and the principles of the Qur'an. Instead of reading and understanding it and reflecting it on life, he strongly criticizes them for using Qur'an for fortune-telling, amulets, or turning it into a read-only to the dead book in the cemetery.

Âkif states that catching up with the era in terms of science and technique, in other words, material and spiritual development and achieving success in this field is only possible by following the path of the Qur'an. According to him, it is necessary to be aware of the time in which we live. He also points out that the problems should be solved with the method offered by the Qur'an.

The first mark that comes to mind when talking about Âkif is his famous poetry book named Safahat in which it is possible to find Âkif's ideas, approach to social events, the processes

through which the Islamic world went through, and in short, the sorrow of Muslims.

In this work, Âkif explained the meanings he derived from the Qur'anic verses by converting them into poetry form; thus, a kind of free-verse commentary emerged. Âkif interpreted the events he witnessed through the Qur'an's window and offered solutions to social problems from this aspect.

Âkif frequently quotes the Qur'an in different ways in his poems in Safahat. Some of his poems are directly inspired by verses. In his book, he sometimes put a verse at the beginning of his poem as a slate, first in Arabic, and then explaining its meaning. The content of the following lines was derived from those verses off-and-on with suitable titles. Inside his some other poems he quoted verses, sometimes as a direct quotation and sometimes as a reference text helps to understand the verse's meaning. In addition to those many concepts and notions related to the Qur'an are mentioned in his other poems.

Âkif was very sensitive to the problems of society. He was not only identifying the problems in his poems but also suggesting solutions for those. Âkif's primary source for solving social problems was undoubtedly the Qur'an, Prophet, and Sunnah.

According to Âkif, problems such as fragmentation, divisions, regressions, discord, and laziness that arise in Islamic societies are caused by moving away from the Qur'an's truths and not understanding it correctly. He defended that Qur'an and its universal values should dominate social life again.

Âkif, who devoted his whole life to the service of the Qur'an, was a Qur'anic poet who followed in the footsteps of the Qur'an throughout his life, has taken it upon himself to read, understand, live its values, keep alive, and tell others its truths that will continue until doomsday.

The primary reference of Mehmet Âkif Ersoy's essays and speeches, especially his poem called Safahat, are the Qur'an and the Prophet. It is the Sunnah of the Prophet. Each verse of Safahat, one of the most read poetry books today, was written almost inspired by the Qur'an. When the works of Âkif are evaluated as a whole, it can be stated that the society he desired and missed out to build were composed of individuals who embraced the morality of the Qur'an and reflected its principles into their lives.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, sadece tefsir, fıkıh, hadis, kelâm gibi İslâmî ilimlerin ana kaynağı olmakla kalmayıp, edebiyat, kültür ve sanat faaliyetlerine de kaynaklık etmiş bir kitaptır. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm asr-ı saadetten günümüze gelinceye kadar pek çok şair, yazar, hattat, müzehhip gibi edebiyatçı ve sanatkâra ilham sunmuştur.

Geçmişten günümüze Kur'ân'ın kendisine ilham verdiği şairlerden biri hiç şüphesiz Mehmet Âkif'tir. O hem Osmanlı'nın son devrine hem de Cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık etmiş bir kimsedir. Tüm hayatını vatanına ve milletine adanmış, Kur'ân'ın mesajını insanlığa ulaştırabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Gerek Balkan Savaşlarının yapıldığı dönemde gerekse Kurtuluş Savaşı yıllarında kalemiyle, konuşmalarıyla milletin bu onurlu mücadelesine katkı sağlamış, halkı birlik ve beraberliğe, sabır ve tevekküle, azim ve çalışmaya davet etmiştir.

Âkif'in büyük samimiyet ve gayretle yapmış olduğu bu hizmetinin özünde onun sahip olduğu sarsılmaz imanı yer almaktadır. Nitekim "Alan Sensin veren Sensin, Senin hükmündedir dünya."¹ ifadesi onun Allah'a olan derin teslimiyetini gösterir. Mehmet Âkif'in, Allah'a bağlılığını ve sadâkatini vaazlarında, makalelerinde ve şiirlerinin tamamında görmek mümkündür. Nitekim yakın dostu ve arkadaşı Süleyman Nazif Âkif'in, Allah'a, Hz. Peygamber'e gönülden bağlı samimi ve kâmil bir mümin olduğunu belirtir.²

Âkif'in şairlik vasfının yanına bir de din âlimi sıfatını eklemek yerinde olur. Zira Millî Mücadele yıllarında başta İstanbul'da Fatih ve Süleymaniye Camileri olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif illerinde Kur'ân ve hadis temelli yaptığı

¹ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 157.

² Süleyman Nazif, *Mehmet Âkif*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 8; Ayrıca bk. Hasan Basrî Çantay, *Âkifnâme* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966), 26.

etkili ve coşkulu vaazları, dergilerde kaleme aldığı tefsir yazıları ve diğer makaleleri, manzumelerinde sıkça âyetlere yaptığı atıflar³ bu nitelermeyi haklı çıkarmaktadır. Bu yönüyle Âkif, pek çok şairden de ayrılır.

Kur'ân-ı Kerim, Âkif'in eserlerine kaynaklık etmenin yanında aynı zamanda onun ahlâkı da olmuştur.⁴ Kur'ân'ın etkisiyle gönül dünyasına yerleşen güzel duygu ve düşünceler, onun davranışlarına da yansımıştır.⁵ Dolayısıyla Âkif'in fikirlerini, sözlerini ve bütün hayatını Kur'ân'ın şekillendirdiğini söylemek mümkündür.⁶

Âkif'in yayımlanan ilk şiirinin "Kur'ân'a Hitap" ismini taşıması⁷ çok anlamlıdır. Onun bu seslenişi, vahiyyle örölmüş bir hayatın âdetâ vesikası gibidir. Çünkü Âkif, ömrü boyunca bu "hitaptan" ayrılmamaya özen gösterecek, eserlerini onunla besleyecek, hayatını onunla yoğuracak, ruhunu onunla doyuracaktır. Bu nedenle Âkif, millî şair olmasının yanında ayrıca Kur'ân şairidir.⁸ Âkif'e Kur'ân şairi denilmesinin temel nedeni, onun şiirlerinin içeriğinin büyük oranda Kur'ân'dan ilham alınarak yazılmasından kaynaklanmaktadır.

Vefatından bugüne değin kendisi ve eserleri hakkında onlarca çalışma bulunan Âkif'in, bu makalede, bir ilham kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerim'i Safahat'taki şiirlerine nasıl yansıttığı, âyetlerden yaptığı iktibasları manzumelerinde hangi usul ve yöntemle kullandığı ele alınacaktır.

1. ÂKİF'İN KUR'ÂN İLE İLİŞKİSİ

Küçüklüğünden itibaren Kur'ân atmosferinde bir hayat süren Mehmet Âkif Ersoy, bütün hayatını bu Kitâb'a uygun olarak ve onun çizdiği

³ Bk. Abdülkerim Abdulkadiroğlu - Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmet Âkif'in Kur'ân-ı Kerim'i Tefsiri, Mev'ıza ve Hutbeleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 12-187; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif'in Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, (Ankara: DİB Yayınları, 2013); Ayrıca bk. Mehmet Âkif Ersoy, *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler*, ed. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1944).

⁴ Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 1984), 27.

⁵ Abdülvahit İmamoğlu, *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 1996), 5.

⁶ Konuyla ilgili olarak yapılmış bazı çalışmalar için bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV, 2006), 2/76-96; Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi: Mehmed Âkif ve Kur'ân Meâli*, (İstanbul: Biruni Yayınları, 2000); Ayrıca bk. Ali Akpınar, "Vahyin Aydınlığında Yaşayan Adam", *Ve-fatının 75. Yıl Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 25-40; Musa Bilgiz, "Mehmed Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'ân'dan Temalar", *EKEV Akademi Dergisi* 7/15 (Bahar 2003), 159-179; Hidâyet Aydar, "Bir Kur'ân Müfessiri Olarak Mehmet Âkif", *Diyanet İlmî Dergi* 34/4 (Aralık 1996), 25-50; Ramazan Şahan, "İlhamını Kur'ân'dan Alan Şair Mehmet Âkif", *Şarkiyat* 11 / 2 (Ağustos 2019), 896-930

⁷ Bk. Mahmut Öztürk, "Mehmet Âkif'in 'Kur'ân'a Hitap' Şiiri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/41 (Haziran 2019), 82.

⁸ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Âkif, Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 239.

ölçülerle yaşamaya gayret etmiştir. Yaşadığı dönemin en popüler fen okulu olan "Baytar Mektebi"nde öğrenimine devam ederken dahi dinî ilimlerle meşgul olmuş, özellikle de Kur'ân'ı elinden hiç düşürmemiştir.⁹ Âkif'e göre "Kur'ân İslam'ın kitabı, İslam ise o kitabın en güzel yorumudur".¹⁰

Bu ilahi hitap ömrü boyunca Âkif'e kılavuzluk yapmış, ona yol arkadaşı olmuştur. Olayları bu hitabın penceresinden gözlemlemiş, yorumları bu bakış açısına göre yapmıştır. Kısaca fikirlerinin ve eserlerinin temel referansı hep Kur'ân olmuştur:

"Cebânet, meskenet, dünyada sığmaz rûh-i İslam'a,
Kitâbullah'ı işhâd eyledim gördün ya dâvâma."¹¹

Âkif, dinin özünün Allah'ın Kitâbı'ndan, ahlâkının ise Hz. Peygamber'in hadislerinden alınması gerektiğini, Kitâb ve Sünnet ile samimiyetle amel eden Müslüman önderlere ihtiyaç duyulduğunu belirtir.¹² Toplumsal olaylarla Kur'ân arasında devamlı bir bağ kurar, problemlere Kur'ân'dan hareketle çözümler önerir. Çünkü Kur'ân ona göre dinamik bir kitaptır ve yeni nazil oluyormuş gibi her an canlılığını muhafaza etmektedir. Evrensel bir kitap olarak her dönemin hadiselerine ışık tutmaktadır. Zira Kur'ân bir hayat kitabıdır ve onu tanzim etmek için gönderilmiştir.¹³ Safahat bu açıdan değerlendirildiğinde, Âkif'in şiirlerinde çoğunlukla topluma yönelik âyetlerin yorumlanmasına öncelik verdiği söylenebilir.¹⁴

1.1. Kur'ân'ın Doğru Anlaşılmasına Verdiği Önem

Âkif toplumun, Kur'ân'ın değerlerine bigâne kalışını ve onun ilkelelerinden kopuk bir hayat sürmesini eleştirir. Onu okuyup anlamak ve hayata yansıtma yerine fal, muska gibi işlere alet etmelerini ya da sadece mezarlıkta ölümlere okunan bir kitap (olarak algılamalarını) hâline getirmelerini şiddetli bir biçimde tenkit eder. Çünkü Kur'ân bunun için indirilmemiştir:

"İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa bir maksat aranmaz mı bu âyetlerde?"

⁹ Nevzad Ayas, "Mehmet Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", *Mehmet Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Eşref Edip, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 1/497.

¹⁰ Akpınar, "Vahyin Aydınlığında Yaşayan adam: Mehmet Âkif", 33.

¹¹ Ersoy, *Safahat*, 253.

¹² *Sebîlürreşâd*, (17 Kasım 1910); *Sırât-ı Müstakîm* 5/195.

¹³ Ersoy, *Safahat*, 523.

¹⁴ Bk. Abdülkadiröglü, *Mehmet Âkif'in Kur'ân-ı Kerim'i Tefsiri*, 25-93. Ayrıca bk. Mahmut Öztürk, "Mehmed Âkif'in İctimai Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği", *80 Yıl Sonra Mehmet Âkif*, (27-28 Aralık, 2017), haz. D. Mehmet Doğan (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2017), 79-100; M. Suat Mertoğlu, "Mehmet Âkif ve İctimai Kur'ân Tefsiri," *Vefatının 71. yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, (Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008), 204-211.

Lafzı muhkem yalnız, anlaşılın, Kur'ân'ın,
 Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz mânânın:
 Ya açar nazmı celilin, bakarız yaprağına,
 Yahut üfler geçeriz, bir ölünün toprağına.
 İnmemiştir hele Kur'ân bunu hakkıyla bilin,
 Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!"¹⁵

Ona göre İslâm toplumlarının ahlâkî anlamda yaşadıkları zaafılar ve sorunlar, Kur'ân'ı gereğince anlayamamak, ondan uzak bir hayat yaşamak ve onunla olan bağlarını koparmaktan kaynaklanmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla ahlâkî problemlerin çözümünü de yine Kur'ân'da aramak gerekir. Âkif'e göre Kur'ân'ın özünden uzak bir Müslümanlık asla mümkün değildir.¹⁷ Bu nedenle Kur'ân, anlaşılarak okunması yaşanıp tatbik edilmesi gereken, her devirde canlılığını koruyan ve insanlara yeni bir hayat düsturu sunan ulvi bir kitaptır. Bu itibarla toplumda var olan bid'at ve hurafeler, batıl inanışlar terkedilmeli, Kur'ân'ın hayat veren sesine ve nefesine kulak verilmelidir.

Âkif, Sebîlü'r-Reşâd dergisinde yer alan tefsir yazılarında da Kur'ân'ın, anlamı düşünülmeden okunmasından dert yanar ve sıklıkla "Aman Yâ Rabbi! Kur'ân ne diyor, biz ne anlıyoruz?" serzenişinde bulunur.¹⁸ Âkif'e göre, "Bizler bugüne kadar Allah'ın kitabını düşünerek yani her sayfasındaki, her âyetindeki hükümleri, ibretleri kendi ilmî birikim ve idrakimiz ölçüsünde anlamak isteyerek okusaydık, İslam dünyası hiçbir zaman böyle dağınık ve perişan bir vaziyete düşmezdi."¹⁹

Âkif, ilmî ve teknik açıdan çağı yakalamamanın bir başka ifadeyle maddî ve mânevî kalkınmanın ve bu alanda başarı sağlamanın²⁰ ancak Kur'ân'ın açtığı çığırda gitmek suretiyle mümkün olduğunu belirtir. Dolayısıyla ona göre içinde yaşanılan zamanın bilincinde olmak ve bu suretle ortaya çıkan problemleri Kur'ân'ın sunduğu metotla çözüme kavuşturmak gerekir. Nitekim onun şu meşhur mısraları Müslümanlara çağı yakalama noktasında önemli bir hedef gösterir: "Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhamı, Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı."²¹

Diğer taraftan Âkif, Balkan Savaşları ve Millî Mücadele yıllarında cami vaazlarında Kur'ân'ı merkeze alan konuşmalar gerçekleştirmiştir. Toplumsal problemlerin ağırlıklı olarak dile getirildiği bu vaazlarda, birlik ve beraberlik, çalışma, sabır, azim, tevekkül, kardeşlik vb. konular

¹⁵ Ersoy, *Safahat*, 158-159. Ayrıca bk. (*Sırât-ı Müstakîm*, 115-179, (17 Kasım 1910), 5/195.

¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 392.

¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 158-159.

¹⁸ Abdulkadiroğlu, *Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 83, 63, 116.

¹⁹ Abdulkadiroğlu, *Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 161.

²⁰ Vehbi Vakkasoğlu, *Mehmet Âkif*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2010), 84.

²¹ Ersoy, *Safahat*, 402.

Kur'ân ve hadis penceresinden ele alınmış, başa gelen musibet ve belaların sebebinin Kur'ânî değerlerden uzaklaşmak olduğu halka hatırlatılmıştır.²²

1.2 Arapça'ya Vukûfiyeti ve Tefsir İlmine İlgisi

Âkif'in Kur'ân'a olan ilgisine işaret eden önemli bir husus, onun Arapça'ya vukûfiyeti ve iyi derecede Arapça bilgisidir. Nitekim daha çocukluk yıllarından itibaren babasından öğrenmeye başladığı²³ ve sonraki yıllarda kendi özel çabalarıyla giderek geliştirdiği Arapça dil bilgisi, zamanla onu Arap edebiyatının meşhur eserlerinden biri olan *Muallâkât-ı Seb'a'yı* okutacak düzeye getirecektir. Âkif bunun yanında, Şerîf er-Râdî'nin (ö. 406/1015) *Nehcu'l-Belâğa'sı*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Lâmiatü'l-Arab* adlı eseriyle, İbn Verdî'nin (ö. 861/1457 [?]) ve Ebü'l-Feth el-Büsti'nin (ö. 400/1010) kasidelerini gerek özel derslerinde gerekse öğrencileriyle okumuştur.²⁴ Âkif'in bu maharetinin Kur'ân hıfzından kaynaklandığı belirtilir.²⁵ Nitekim o, Arap edebiyatı üzerinde çalıştığı sırada getirilen delillerin (şevâhid) ve telmihlerin genellikle âyetlerden oluştuğunu görünce, Kur'ân hıfzına öncelik vermiştir.²⁶

Arapça'ya bu derece vâkıf oluşu ve Kur'ân ilimlerine aşinalığı onu tefsir alanında söz söylemeye sevk etmiştir. Nitekim Âkif'in, ilim ehli dostlarıyla yaptığı müzakerelerde sık sık Kur'ân âyetlerine başvurduğu ve âyetlerden istişhad ettiği nakledilir.²⁷ Örneğin, Kur'ân'da geçen "ahlâm" kelimesinin "karma karışık rüyalar" anlamına geldiği gibi "akıllar" anlamına da gelebileceğini belirtmiş ve buna "Yoksa onlara bunu akılları mı emrediyor?"²⁸ âyetini delil olarak göstermiştir. Aynı şekilde "amed" kelimesinin müzekker mi, müennes mi olduğu sorulduğunda hiç tereddüt etmeden bu kelimenin müennes olduğunu söylemiş ve bu görüşüne mesnet olarak "*Fî amedin mümeddedeh*"²⁹ âyetini getirmiştir.³⁰

Öte yandan Âkif, Sebîlü'r-Reşâd'ın tefsir köşesini yazma teklifini

²² Abdulkadiroğlu, *Mehmet Âkif'in Kur'ân Tefsiri*, 97-187. Ayrıca bk. Sevgi Tütün, "Mehmet Âkif Ersoy'un Vaaz ve İrşat Faaliyetlerinde Kur'ân Tefsirinin Yeri ve Önemi", *Vefatının 75. Yıl Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 83-90.

²³ Ayas, "Mehmet Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", 1/509.

²⁴ Ayas, "Mehmet Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", 1/548; Cündioğlu, *Kur'ân Şairi*, 37.

²⁵ Kuntay, *Mehmet Akif*, 240.

²⁶ Kuntay, *Mehmet Akif*, 239.

²⁷ Eşref Edip Fergan, *Mehmet Âkif- Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 306.

²⁸ et-Tûr 52/32.

²⁹ el-Hümeze 104/9.

³⁰ Ercan Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (2015), 168.

dostlarının ısrarıyla kabul etmiş ve derginin 183. sayısından itibaren 1912-1919 yılları arasında "*Tefsîr-i Şerîf*" başlığı altında 56 yazı kaleme almıştır. Bu yazılardan manzum olan 18'i Safahat'ın üç, (Safahat, 157) beş (Safahat, 241) ve yedinci (Safahat, 377) kitaplarına da alınmıştır. Âkif bu köşesinde günün meselelerini bir veya birkaç âyet ve hadisten yola çıkarak yorumlamaya çalışmıştır. Böylece izahı yapılan âyetlerle ilgili kısa ve özlü bir tefsir vücuda gelmiştir.³¹

Mehmet Âkif'in Millî Mücadele yıllarında gerek kaleme aldığı metinlerinde gerekse mev'ıza ve hutbelerinde kullanmış olduğu ifadeler, âyetlere yapılan yorumlar, meselelere yaklaşım tarzı, o dönemde yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan akımlardan biri olan "*İctimâî Tefsir*" ekolüne yakın bir anlayıştır. Onun böyle bir yorum tarzını benimsemesinin temel sebeplerinden biri, İslâm dünyasının ve Müslümanların içinden geçtikleri zorlu süreç ve yaşanan sıkıntılar, diğeri de Âkif'in içinde bulunduğu "İslâmcılık" akımı mensuplarının dünya Müslümanları ölçeğindeki "İslâmcı akımlardan" etkilenmiş olmasıdır. Bu akımların başında *Muhammed Abduh* (ö. 1905) ve *Cemâleddin Efgânî* (ö. 1897) gibi isimler gelir. Âkif, dinî metinleri yorumlarken bu iki isimden oldukça etkilenmiştir.³²

Diğer taraftan Âkif'in, hacmi küçük olmasına rağmen klasik tefsir eserleri arasında önemli bir yeri olan "*Celâleyn Tefsiri*"ni pek çok kez okuması³³ ve onu sürekli yanında taşıması, onun Kur'ân'a bağlılığını ve aynı zamanda onu anlamak için harcadığı çaba ve gayreti gösterir.³⁴ Ayrıca Âkif, Muhammed Abduh'un *Tefsîru Süreti'l-Asr* (1909) ile *Tefsîru Cüz'i Amme'den Muhtelif Süreler* (1912) isimli eserlerini tercüme ederek Sırât-ı Müstakîm dergisinde yayınlamıştır. Aynı şekilde Abdülazîz Çâviş'in (ö. 1929) "*Esrârul-Kur'ân*" adlı tefsirinin yarım kalan çevirisinin önemli bir kısmını Âkif yapmış (1919-1924) ve bu eserin çevirisini de Sebîlü'r-Reşâd dergisinde neşretmiştir.³⁵

³¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 18-401; Abdulkadiroğlu, *Mehmet Âkif'in Kur'ân Tefsiri*, 11-187; Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 425-442.

³² Bk. İhsan Çolak, "Sebîlürreşad ve Safahat'taki Âyetler Üzerinden Mehmet Âkif'in Zihin Haritasını Okumak", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2015): 143-147. Ayrıca bk. Mertoğlu, "Mehmet Âkif ve İctimâî Kur'ân Tefsiri," 204, 205; Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu", 163-195.

³³ Konuyla ilgili şöyle bir husus anlatılır: Millî Mücadele yıllarında halkı bu mücadeleye katılmaya davet etmek ve bu konuda halkı irşat etmek üzere gitmiş olduğu Kastamonu'da, elindeki eserin ne olduğunu soran birine, bunun "Celâleyn Tefsiri" olduğunu belirtir ve şu izahı apar: "Bunu yanımda taşıyor Kelâm-ı Kadîm gibi okurum. Şimdiye kadar on sekiz defa hatmettim; şimdi on dokuzuncu hatme devam etmekteyim. Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâlî* (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 35-137; Cündioğlu, *Kur'ân Şairi*, 34.

³⁴ Bk. Akpınar, "Vahyin Aydınlığında Yaşayan Adam", 28.

³⁵ Âkif'in tercüme yaptığı eserlerle ilgili bk. Fergan, *Mehmet Âkif*, 610-617; Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat Tam Metin ve Safahat Dışında Kalmış 54 Şiir*, haz. M.

Âkif'in hem Arap dili ve edebiyatına vukûfiyeti, hem Türkçe'ye olan hâkimiyeti³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Kur'an'ın Türkçe mealinin hazırlanması görevinin kendisine verilmesini sağlamıştır. Âkif'e böylesine önemli bir görev verilmesi onun Kur'an'la olan güçlü bağının bir belirtisidir. Çünkü yaşadığı dönemde Kur'an'ı, Türkçe 'ye onun kadar güzel ve veciz ifadelerle tercüme edebilecek bir başka kişinin bulunmadığı düşünülmüştür. Bu, şahsına verilmiş ilahi bir yetenektir.³⁷ Âkif, 1925 yılında Mecliste alınan karar ile başlamış olduğu Kur'an meali çalışmasını tamamlamasına rağmen farklı nedenlerle yayınlanmasına izin vermemiş, vefatından sonra vasiyeti doğrultusunda bu çalışma yakılarak imha edilmiştir.³⁸

Son yıllarını geçirmiş olduğu Mısır'dan vatanına geri döndüğünde de Âkif Kur'an'la meşguliyetini sürdürmüş, vaktinin önemli bir kısmını güzel sesli hafızlardan Kur'an dinleyerek geçirmiş, hasta günlerinde yakın dostlarından birkaç hafız sıkça yanına gelerek vefatına kadar Âkif'e Kur'an okumuştur.³⁹ Dolayısıyla Âkif, ömrünün son demlerine kadar Kur'an'la olan irtibatını hiç koparmamıştır.

2. BİR KAYNAK OLARAK SAFAHAT'TA KUR'ÂN

Âkif'ten söz edilince akla ilk gelen eseri onun Safahat isimli meşhur şiir kitabıdır. Zira Âkif'in fikirlerini, toplumsal olaylara yaklaşımını, İslâm dünyasının içinden geçtiği süreçleri, Müslümanların yaşadığı kederleri kısaca Âkif'i orada bulmak mümkündür. Ayrıca bu eser ümmetin tarihî süreçteki yükselişi ve düşüşü, bunun sebepleri, ferdi ve toplumsal zaafılar, hatalar, kurtuluş yolları, kaleme alındığı dönemin sosyal durumu, acıları, sevinçleri, sokağı, mahallesi, şehir ve köy hayatı gibi pek çok hususu içermektedir. Bu nedenle Âkif'in gönül dünyasından satırlara dökülen şiirlerinin yer aldığı Safahat'ını, sıradan bir şiir kitabı olarak değerlendirmek doğru değildir. Safahat aynı zamanda bir fikir kitabıdır.

Bir şairin eserini kaleme alırken etkilendiği kişiler, hadiseler ve sosyal şartlar kadar referans aldığı ve beslendiği kaynaklar da önemlidir. Bu bağlamda Âkif'in şiirlerinin ilham kaynağı büyük ölçüde Kur'an'dır.

Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), 65; Cündioğlu, *Kur'an Şairi*, 197; Akpınar, "Vahyin Aydınlığında Yürüyen Adan", 28; Hidâyet Aydar, "Bir Kur'an Müfessiri Olarak Mehmet Âkif", 27; D. Mehmet Doğan, "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı, Eseri ve Tesirleri", *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 22.

³⁶ Fergan, *Mehmet Âkif*, 155, 156, 163; Düzdağ, *Mehmet Âkif Mısır Hayatı*, 163-166; Ayrıca bk. Cündioğlu, *Kur'an Şairi*, 25-56.

³⁷ Fergan, *Mehmet Âkif*, 155.

³⁸ Fergan, *Mehmet Âkif*, 156-181; Ayrıca bk. Düzdağ, *Mehmet Âkif Mısır Hayatı*, 163-189; Cündioğlu, *Kur'an Şairi*, 199-201.

³⁹ Fergan, *Mehmet Âkif*, 346-352; Düzdağ, *Mehmet Âkif Mısır Hayatı*, 141-144.

Nitekim Safahat'ı okuyan herkes, Kur'an'ın Âkif'in üzerinde bıraktığı etkiyi ve onun için taşıdığı değeri kolaylıkla fark edecektir. Çünkü bu eserdeki çoğu şiir doğrudan ya da dolaylı, Kur'an âyetleriyle ilintili olarak kaleme alınmıştır. Bunun yanında satır aralarına birçok âyetin ya lafız ya anlam olarak serpiştirildiği, pek çok beyitin Kur'an ve hadislerden mülhem yazıldığı, tabiri caiz ise her bir mısram âyetle buluşturulduğu görülür.

Âkif, bu eserinde Kur'an âyetlerinden çıkardığı manaları şiir formuna dönüştürerek anlatmış, böylece bir nevi serbest manzum bir tefsir ortaya çıkmıştır. Böylece edebî bir sanat ve zevk ürünü olan, sözün etkili ifade biçimi şiiri sözlerin en güzeli Kur'an ile buluşturmuştur. Âkif, yaşadığı ve şahit olduğu olayları Kur'an penceresinden yorumlamış, toplumsal sorunlara yine bu zaviyeden çözüm önerileri sunmaya gayret etmiştir. Dolayısıyla Âkif, bu ülkenin genç evlatlarına sadece Millî Marşımızı değil, bunun yanında bir nevi manzum tefsir kitabı hüviyetindeki Safahat isimli eseriyle Kur'an'a ve onun ulvî değerlerine adanmış güzel bir hayatı da miras bırakmıştır.

Âkif, Kur'an'ı şiirlerinin en önemli kaynağı yapmıştır. Bu nedenle o, Safahat'taki şiirlerinde sık sık farklı şekillerde Kur'an'dan iktibaslar yapar. O, bazen doğrudan âyetlerden ilham alarak şiirlerini kaleme alır. Burada bazen bir âyet serlevha olarak şiirin başına konulur, önce Arapça lafzı ardından meali verilir. Ardından bazen bir başlıkla bazen de başlıksız olarak âyetin muhtevasına uygun şiirler kaleme alınır. Kimi zaman şiirlerin içinde âyet iktibaslarına yer verilir. Bu yöntemde âyet, bazen meal olarak şiirin içine yerleştirilirken, kimi zaman şiirde âyetin orijinal lafzına yer verilir. Bunun yanında pek çok şiirin içerik itibarıyla âyetlerden mülhem yazıldığı görülür. Ayrıca Kur'an'la ilişkili birçok kavram ve mefhum da yer yer manzumelerin içinde zikredilir. Şiirlerde iktibas edilen âyetler, bilinçli bir tercihin sonucudur. Âkif bu tercihlerinde milletimizin ve İslâm âleminin içinde bulunduğu zorlu süreçleri, sıkıntıları dikkate almış, muhteva olarak toplumun manevî duygularını güçlü tutacak, halkın mücadele azmini güçlendirecek konulara işaret eden âyetleri seçerek, bunları manzum bir şekilde tefsir etmeye gayret etmiştir. Bu nedenle Âkif, yazmış olduğu şiirlerinin her birini toplumdaki bir derde deva, bir meseleye çözüm önerisi olarak kaleme almıştır. Nurettin Topçu'ya göre Âkif'in ruhundaki feryatlara Kur'an karışmıştır.⁴⁰

Şimdi bir kaynak değeri olarak Kur'an'ın Safahat'ta nasıl yer aldığını incelemeye çalışalım.

2.1. Âyetlerin Serlevha Olarak Kullanıldığı Şiirler

Âkif'in şiirlerinin en önemli kaynağının Kur'an olduğunun göstergesi,

⁴⁰ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 23.

doğrudan Kur'ân âyetlerinden ilham alınarak yazılan manzumeleridir. Safahat'ta yer alan on beş şiir doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerden hareketle kaleme alınmıştır. Safahatın içerisinde Âkif tarafından yerleştirilmiş, mealiyle birlikte on beş âyet-i kerîme ve üç de hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Bunun yanında atıf yoluyla veya şiirin içine meali yerleştirilmiş âyet ve hadisler de bulunur. Toplam yedi kitaptan meydana gelen Safahat'ın üçüncü kitabı olan "Hakk'ın Sesleri" kitabı da bizzat adını Kur'ân'dan almaktadır. Bu bölümde on şiir ve bir de nesir yer almakta olup, şiirlerden sekizinin başında besmeleden sonra bir âyet ve bir yer de de hadis bulunmaktadır.

Aynı şekilde beşinci kitap "*Hâtıralar*" ile yedinci kitap "*Gölgeler*"de serbest tarzda pek çok manzum tefsir yer almaktadır. "*Hâtıralar*" kitabındaki on şiirden dördü, "*Gölgeler*" kitabında yer alan kırk bir şiirden üçü doğrudan âyetlerden hareketle kaleme alınmıştır. Diğer taraftan bir vâizin kürsüdeki konuşmasına yer verdiği "Fatih Kürsüsünde" isimli şiire de âyetle başlamıştır. Dolayısıyla Safahat'ta manzum eserlerden on altısı, âyetlerin manzum bir şekilde tefsiri ve şerhi mahiyetindedir.

Âkif, "*Hâtıralar*" ile "*Hakk'ın Sesleri*" bölümlerindeki şiirlerde, genel olarak sosyal ve ahlâkî konulara değinmiştir. Bu bağlamda o, Kur'ân âyetlerinden çıkardığı bireysel ve toplumsal ahlâkî ilkeleri şiirleştirmiştir. O bu bölümlerdeki şiirlerinde Balkan Savaşları ile Millî Mücadele yıllarında toplumun yaşadığı acı ve dertleri dile getirmiş, âyetlerden hareketle çözümler sunmuştur.

Doğrudan Kur'ân âyetlerinden yola çıkılarak kaleme alınan şiirlere verilebilecek en çarpıcı örneklerden biri Yûsuf Sûresi'nin 87. âyetinden hareketle yazılmış olan şiirdir. Âkif bu şiirini ümitsizlik ve azim konusu üzerine kurgulamıştır. Bu konular şiirin her bir kıtasında kendisini hissettirir. Âkif öncelikle âyetin orijinal lafzını ardından da şu şekilde mealini verir: "Oğullarım! Yusuf'la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira kâfirlerden başkası Allah'ın inâyetinden ümidini kesmez."

Bu âyette geçen "وَلَا تَيْسُورُوا" kelimesini "*ümidinizi kesmeyiniz*" şeklinde tercüme eden Âkif daha sonra bu konunun işlendiği şiirini kaleme alır. Âyette geçen "*ümitsizlik*" kavramı şiirde zaman zaman aynı anlama gelen "azmi bırakmak, yılgınlık göstermek" şeklindeki kelimelerle de dile getirilir.⁴¹

Âkif, âyetin metninde yer alan "Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz" ifadesinden hareketle toplumun, savaşlar sebebiyle içinde bulunduğu ümitsizlik hastalığından kurtulmalarını, azim ve gayretle çalışıp çabalamaya devam etmelerini söyler. Ona göre azmi bırakıp ümitsizliğe kapılmak, elinden gelen çaba ve gayreti göstermemek "*alçak*

⁴¹ Bk. Ersoy, *Safahat*, 167, 167.

bir ölüm"dür. Böyle kimseler de "dip diri olan meyyitler" gibidir. Çünkü Allah'ın yardımından ümidi kesmek, ölüme rıza göstermek demektir. Bu da hiçbir Müslümana yakışmaz. Zira Allah'ın inâyetinden sadece kâfirler ümidini keser:

"Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Açık bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
Dünyada inanmam, hani, görsem de gözümle:
Îmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit! "İki el bir baş içindir"
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!"⁴²

Âkif'e göre İslâm dünyasının kurtuluşu da Müslümanların ümitvar olup, Allah'a sığınmalarına bağlıdır. İnsana yaşama azmi ve can veren hayat damarı azim ve ümittir.

Bu bölüme verilebilecek diğer bir örnek, Bakara Sûresi'nin 11 ve 12. âyetlerinden yola çıkılarak yazılmış olan şiirdir.⁴³ Âkif, bu âyetlerin Arapça metninden sonra meallerini şu şekilde verir: "*Onlara: "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiği zaman, "Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz." derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsid onlardır, lâkin farkında değiller."*

Bakara Sûresi'nin başlarında yer alan bu âyetlerde münafıkların özelliklerinden söz edilerek, Müslümanların bu kimselere karşı dikkatli ve uyanık olmaları ve onların aldatmalarına kanmamaları vurgulanmaktadır. Âkif de bu şiirinde ilgili âyetlerin tefsirini yapmakta, Müslümanları kendi döneminde yaşayan münafıklara karşı uyarmaktadır. O bu âyette vasıfları zikredilen ikiyüzlü kişilerle kendi döneminde yaşayan münafıklar arasında benzerlik kurmakta, kendini haktan yana gören aslında böyle olmayan münafıkların milletin din ve namus gibi değerleri üzerinde birtakım entrikalar çıkarmaya çalıştıklarını anlatmaktadır:

"Bir yığın kundakçıdan yangın görenler milleti,
Şimdi inmiş zanneder mutlak şu müdhiş âyeti!
Ey vatansız derbederler, ey denî kundakçılar!
Milletin, az çok duran bir dîni, bir nâmûsu var.
Şimdi nevbet onların... Yansın da onlar, öyle mi?
Târûmâr olsun bütün bir Müslümanlık âlemi..."⁴⁴

Âkif toplumda bozgunculuk çıkaran bu kişilerin dini, duyguları yok eden bir faktör olarak gördüklerini, mülkü kurtarabilmek için dini terk etmeyi istediklerini söyler. Oysa Âkif'e göre din duygusuna sahip olmayan hiçbir millet yoktur. Çünkü büyük milletler dine sarılarak yükselmişlerdir.

⁴² Ersoy, *Safahat*, 167.

⁴³ Ersoy, *Safahat*, 175-176.

⁴⁴ Ersoy, *Safahat*, 175.

Dolayısıyla dinsiz olan bir milletin yaşaması ise asla mümkün değildir:

"Hangi millettir ki efrâdında yoktur hiss-i din?
En büyük akvâma bir bak: Dini her şeyden metin."⁴⁵

Bu iki örnekte açıkça görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm, Âkîf'in şiirlerine temel kaynak teşkil etmektedir.

Bu başlık altında verilebilecek bir başka örnek de Neml Sûresi'nin 52. âyetinden hareketle yazılan şiirdir. Âkîf şiirin girişinde ilgili âyetin Arapça lafzını verir ve ardından tercümesini yapar, daha sonra şiirini bu âyetin anlamına uygun olarak kaleme alır: "İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurdları!"

"Geçenler varsa İslâm'ın şu çiğnenmiş diyârından;
Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zâirsiz mezârından;
Yürekler parçalar bir nevha dinler reh-güzârından.
Bu mâtem, kim bilir, kaç münkesir kalbin gubârından
Hurûş etmekte, son ümmîdinin son inkisârından"⁴⁶

Âkîf bu şiirinde batı toplumlarının medeniyet adına ülkemizde yaptığı zulüm ve katliamları, işkenceleri, eziyetleri, onların ikiyüzlü tavırlarını tasvir etmekte ve batıyı eleştirmektedir.

2.2. İçeriğinde Âyetlere Yer Verilen Şiirler

Safahat'ta Kur'ân'ın kaynak olarak kullanımının bir başka yöntemi, âyetlere bazen lafzen bazen tercüme/meâl olarak bazen de âyetin bir kısmı alınarak şiirin içinde yer verilmesidir. Böyle bir usulle yazılan şiirlerde ilgili âyetlerin anlam çerçevesi zaman zaman bütünüyle şiirin konusunu belirler. Bu metotla Safahat'ın ilk bölümünde beş, üçüncü bölümünde iki, dördüncü bölümde dört, beşinci bölümde bir, altıncı bölümde iki, bir de Safahat'ta bulunmayan şiiri olmak üzere toplam on beş âyetin alıntılıandığı şiirler bulunmaktadır. Bu tarz şiirlerde ilgili âyetler, konunun seyri içerisinde yeri geldikçe zikredilmiş, böylece konunun önemi daha da vurgulu hâle getirilmiştir.

Bu yöntemle kaleme alınan şiirlerde yer alan âyet yorumlarının bir önceki başlıkta zikrettiğimiz usulden farkı, buradaki manzumelerin tamamının ilgili âyetlerin tefsiri olmamasıdır. Ancak bir önceki bölümde örneğini verdiğimiz şiirler ise bütünüyle ilgili âyetlerin tefsirlerine hasredilmiş olmasıdır.

Bu başlık altında ele alacağımız şiirlerde, kısmen iktibas edilen âyetin izahına değinmekle birlikte, âyette ele alınan konu şiirin geneline yayılmamaktadır. Dolayısıyla buradaki temel hedef âyetleri tefsir etmek

⁴⁵ Ersoy, *Safahat*, 176.

⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 160.

değildir. Zira özellikle bu gruptaki şiirlerde ilgili âyetlerin tefsirinden ziyade, sabır, azim, tevekkül, vatanın kurtuluşu, milletin içinde bulunduğu zorlu süreçler gibi çok sayıda farklı konular ele alınmış, sırası geldikçe verilen âyetlerin izahları yapılarak şiire bir anlamda Kur'ânî bir derinlik kazandırılmıştır.

Bazen de şiirlerin içine yerleştirilmiş olan âyet ve hadisler, anlam bakımından manzumenin bütünüyle uygunluk arz eder. Şiir neredeyse âyette yer alan konu ile benzerlik içindedir. Böyle bir kullanımda âyet veya hadis başta değil şiirin içinde yer almaktadır. Bir anlamda bütünü içinde eritilmektedir.

Örneğin, "*Hasbihal*" isimli şiirde genel hatlarıyla kişinin ömrünün ve zamanının değerini bilmesi, işini vaktinde tamamlaması, ilmin gerekliliği ve bilinçli bir zaman tanzimi yapmasından söz edilir. Âkif, "Diyorlar: Ömrü insanın yetişmez kesb-i irfana" şeklindeki sözleriyle tembelliğe mazeret arayan birtakım kişileri bundan vazgeçirme adına "Bilenlerle bilmeyenler bir değil."⁴⁷ mealindeki âyeti şiirinin mısralarına yerleştirir ve ilmin, insanın sahip olması ve uğraş haline getirmesi gereken bir unsur olduğunu belirtir. Ayrıca söz konusu şiirde insanların ilme karşı takındıkları önyargılarından ve ilgisizliklerinden söz edilir. Bu şekilde ilgili şiir, ictibas edilen bu âyetin tefsiri haline gelir:

"Atâlet fitratın ahkâmına mademki isyandır;
Çalışsın, durmasın her kim ki da'vasında insandır.
Zuhur etmekle her ma'luma karşı bir alay meçhul,
Neden olsun o ma'lûmâtı idrak eyleyen medhûl?
Evet, ma'lum olanlar olmayan şeylerle bir nisbet
Edilmiş olsa, gâyet az çıkar evvelkiler elbet;
Fakat cahille âlim büsbütün nisbet kabul etmez:
O bir kördür, bu lakin doğru yoldan hiç udul etmez.
Diyor Kur'ân: "Bilenler, bilmeyenler bir değil... Heyhat
Nasıl yeksan olur zulmetle nur, ahya ile emvat!"⁴⁸

Âkif'in şiirlerinde en çok vurguladığı hususların başında Müslümanların birlik ve beraberliği, fitnenin, nifakın, tefrikanın zararları gibi konular gelir. Çünkü Müslümanlar arasında ortaya çıkabilecek olan fitne, nifak ve ayrılık, sınırlı sayıda insanı etkilemeyip herkesi kuşatabilecektir.

Âkif, çalışma, tembellikten kurtulma gibi farklı konulara değindiği "*Fatih Kürsüsü*" isimli şiirinde sözü Müslümanların birlik ve beraberliğine ve tefrikaya düşmelerine getirerek söz konusu şiirinin içinde Enfal Sûresi'nin 25. âyetine mealen göndermede bulunur. Şiirde milleti tefrikaya düşüren alametinin "nifak" olduğu, bir kıvılcım ile tüm vatanın yangın

⁴⁷ ez-Zümer 39/9.

⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 115-116.

alanına döneceği ve Müslümanların bu illeten uzak durmaları halinde kurtuluşa erecekleri vurgulanmaktadır:

"Nifâka buğz ediniz hâlisen li-vechillah;
Halâs eder sizi ihlasımızla belki İlah.
Münafığın sonu gelmez, söner sefil ocağı...
Bugün tüterse henüz gelmemiş, demek ki, çağı!
Nedir ki, verdiği yangınla memleket de biter,
Saçak tutuşmadan evvel basılmamışsa eğer.
Yanında yaş da yanar, çaresiz, yanan kurunun...
Diyor Kitâb-ı İlahi: "O fitneden korunun,
Ki sâde sizdeki erbâb-ı zulmü istilâ
Eder de, suçsuz olan kurtulur değil aslâ!"⁴⁹

"*Durmayalım*" isimli şirinde Âkif, çalışıp çabalamanın, tembellikten kaçınmanın önemine işaret etmektedir. O, herkesin ümitsizlik girdabından kurtularak harekete geçmesi gerektiğini anlatır. Ona göre gökteki ve yerdeki tüm varlıklar bir çabalamanın içindedir. Bu durumda insanın çalışmayıp yolda kalması demek ya intihar etmek ya da bir meleğin gökyüzünden "*refref*" (yastık, kuş tüyü) indirmesini beklemek demektir. Çalışmanın önündeki tek engel de atâlet ve miskinliktir. Âkif burada sözü, "*İnsanın sa'yinden (amel/çalışma) başkası kendisinin değil.*"⁵⁰ mealindeki âyete getirerek şiiri daha da anlamlı hâle getirir. Bu şekildeki bir kullanımla şiir bir anlamda ilgili âyetin tefsiri mahiyetine bürünür:

"Düşmemek madem elinden gelmemiş evvel senin,
Ölmeden olsun mu ey miskin, bu çöller medfenin?
İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsümandan refref indirsin demektir bir melek!
"Leyse li'l-insâni illa mâ seâ" derken Hudâ;
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;
Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!
Mahvolursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş."⁵¹

Bir başka örnek birinci kitapta yer alan "*Mezarlık*" isimli şiirinde Mülk Sûresi 2. âyetin Arapça metninin yer almasıdır. Şiirde "*ölüm*" ve "*hayat*" kavramları ele alınmaktadır. Şiirin başlığı da ilgili âyette yer alan "*ölüm*" kavramını hatırlatması için "*Mezarlık*" olarak verilmiştir. Âkif bu şiirinde ölüm ve hayat hakkında bazı hususlara değinmekte, Allah'ın kudretinin yüceliği buna karşın kulun acizliği dile getirilmektedir:

⁴⁹ Ersoy, *Safahat*, 227.

⁵⁰ en-Necm 53/39.

⁵¹ Ersoy, *Safahat*, 22.

"Fakat bu beste-i lâhût nerden aksediyor,
Ki Ellezî halâka'l-mevte ve'l-hayâte..." diyor.
Nedir samîm-i sükûnette böyle bir feryâd?
Neşîde Hâlik'in, ammâ kim eyliyor inşâd?"⁵²

Safahat'ta bu başlık altında verilecek en güzel örneklerden birisi de hiç şüphesiz Âkif'in Asr Sûresi'nin tefsirini yaptığı şiiirdir. "Âsım" başlıklı şiirinin bir bölümünde bu sûrenin tefsirini şu şekilde yapar:

"Hâlik'in nâ-mütenâhi adı var, en başı: Hak.
Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!
Hani, Ashâb-ı Kiram, ayrılalım, derlerken,
Mutlaka Sûre-i ve'l-Asr'ı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felah;
Başta İmân-ı hakîkî geliyor, sonra salah,
Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık..."⁵³

2.3. Âyetlerden Mülhem Kaleme Alınan Şiirler

Kur'ân şairi Âkif, Safahat'taki şiirlerin bir kısmında ilk iki başlıkta belirttiğimiz şekliyle açık olarak âyetleri zikretmese de onun pek çok şiirini içerik itibariyle Kur'ân âyetlerinden ilham alarak yazdığı ve anlam olarak âyetleri şiirlerinin içine yedirdiği, pek çok mısram bu anlamda âyetleri hatırlattığı rahatlıkla söylenebilir.

Örneğin Safahat'ın birinci kitabında yer alan "*Durmayalım*" isimli şiirde Âkif, Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye muhtaç olmadığı hâlde, her an bir "yaratma/iş" ile meşgul olmasının insanın üzerinde tefekkür etmesi gereken bir durum olduğunu belirtir. Ona göre Yüce Yaratıcı'nın "*her an bir işle meşgul olması*", atâlet içinde bulunan kişilerin utanmaları ve bundan ders çıkarmaları gereken bir durumdur. Şiirde ayrıca insanların ümitsizlikten sıyrılarak harekete geçmeleri ve her bir ferdin bu hususta gayret etmesi gerektiği anlatılır. Ayrıca boş geçirilen her anın hesabının sorulacağı, bunun için çalışıp çabalamak gerektiği, insanın ancak çalıştığına karşılığını alacağı belirtilir. Âkif bu şiirinde âyeti doğrudan lafiz ve meal olarak vermese de: "*Boş durmuyor Hâlik bile: Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile*"⁵⁴ şeklindeki mısralarıyla bize Rahmân Sûresi'nin 29. âyetinde yer alan "*O her an yaratma hâindedir.*" anlamındaki âyetini hatırlatmaktadır. Çünkü şair her ne kadar burada âyetin kendisini zikretmese de anlam itibariyle bu âyete işaret etmektedir. Bu yolla manzumede ele alınan konu bir şekilde Kur'ân âyetiyle desteklenmiştir. Bu da şiirin muhtevasını destekleyen bir durum arz etmektedir:

⁵² Ersoy, *Safahat*, 35.

⁵³ Ersoy, *Safahat*, 23.

⁵⁴ Ersoy, *Safahat*, 23

"Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
 Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!
 Mâsivâ birşey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
 Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.
 Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken; yatan!
 Leş misin, davranmıyorsun? Bâri Allah'tan utan..."⁵⁵

Bu bölüme verilebilecek bir başka örnek de "İnsan" isimli şiirdir.⁵⁶ Bu şiirde Âkif, insanın meleklerden dahi değerli bir varlık olduğundan, ancak sahip olduğu bu değer in farkında olmadığından bahseder ve Hz. Ali'nin "Sen kendini küçük bir cisim sanırsın ancak en büyük âlem sende gizlidir." sözüne atıfta bulunur. Şiirin muhtevası incelendiğinde Âkif'in bunu İsrâ Süresi'nin 70. âyetindeki; "*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*" anlamındaki âyetiyle, Tîn Süresi'nin "*Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık*"⁵⁷ âyetine dayandırdığı ve bu âyetlerden yola çıkarak kaleme aldığı görülmektedir:

"Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
 "Muhakkar bir vücûdum!" dersin ey insan, fakat bilsen...
 Senin mâhiyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:
 Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir:
 Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,
 Olur, kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-i Yezdânî.
 Musaggar cirmin amma gaye-i sun'-i İlâhîsin;
 Bu haysiyetle pâyanın bulunmaz, bitenâhîsin!"⁵⁸

Bir diğer örnek de "*Fatih Kürsüsünde*" isimli eserinde yer alır. Âkif, İstanbul'daki Fatih Camii kürsüsünü insanları irşat etmek, uyandırmak ve bilinçlendirmek gayesiyle bir vasıta olarak kullanmıştır. Âkif bu şiirinde dönemin siyasi ve sosyal atmosferini çok açık bir şekilde tasvir ederek, toplumun yaşadığı problemlere ve çözüm yollarına yer verir. Diğer şiirlerinde olduğu gibi bu şiirinde de cahil, tembel, sorumsuz, dine karşı lakayt olan duygusuz ve düşüncesiz insanları eleştirir. Ona göre geri kalmanın, atâletin çözümü ancak çalışmaktır. Âkif uzunca olan ve pek çok konunun işlendiği şiirinin bir bölümünde Âl-i İmrân Süresi'nin "*Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*" mealindeki

⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, 23.

⁵⁶ Ersoy, *Safahat*, 57.

⁵⁷ et-Tîn 95/4.

⁵⁸ Ersoy, *Safahat*, 57.

159. âyetine telmihte bulunur ve bu âyetten yola çıkarak Müslümanlara mesajlar verip istişarenin önemine değinir:

"Cenâb-ı Hak ne diyor bak Resûl-i Ekrem'ine:
 "Bütün serâiri kalbin ihata etse, yine,
 Danış sahâbene dünyaya aid işler için;
 Rahîm ol onlara... Sen, Çünkü rûh-i rahmetsin.
 Hata ederseler aldırma, affet, ihsan et;
 Sonunda hepsi için iltimas-ı gufrân et.
 Verip karan da azm eyledin mi... Durmayarak,
 Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak."⁵⁹

2.4. Kur'ân'da Geçen Bazı Kavramlar ile Sûre ve Âyet İsimlerinin Yer Aldığı Şiirler

Âkif'in şiirlerinde göze çarpan hususlardan biri de şiirlerin satır aralarında sık sık Kur'ân'da yer alan veya onunla ilgili kavramlara yer vermesidir. Bu bağlamda pek çok şiirinde *ye's*, *sa'ý*, *tevekkül*, *emr-i bi'l-ma'ruf* ve *nehy-i ani'l-münker*, *ilim*, *kader*, *namaz*, *hayat*, *ölüm*, *adalet*, *doğruluk*, *ahlâk*, *samimiyet*, *şehit*, *tefrika*, *vahdet* gibi daha pek çok kavrama yer verir. Âkif'in şiirlerinde özellikle çalışma, azim, cihad, tevekkül gibi kavramların sürekliliği olarak tekrar etmesi, İslâm toplumlarına bir dinamizm ve hareketlilik kazandırmaya yönelik bir çabası olduğu söylenebilir.

Âkif, bunun yanında pek çok şiirinin mısralarında bizzat Kur'ân kelimesine,⁶⁰ aynı anlamda *Kur'ân-ı Hakîm*,⁶¹ *Kitap*,⁶² *Nazm-ı Celil*⁶³ kelimelerine, *Fâtiha*,⁶⁴ *Mülk*,⁶⁵ *Nûr*⁶⁶ ve *Asr*⁶⁷ sûrelerine, *âyet*,⁶⁸ *âyât*⁶⁹ gibi kelimelere yer verir.

Bütün bunlar Âkif'in eserlerine Kur'ân'ın ne ölçüde nüfuz ettiğini ve hayat kitabı olan Kur'ân'ın Âkif için ne derece önemli bir kaynak değeri olduğunu gösterir. Onun bu çabasının, insanları hidâyet rehberi olan Allah kelamına yönlendirme düşüncesinden kaynaklanmış olduğu söylenebilir.

⁵⁹ Ersoy, *Safahat*, 214.

⁶⁰ Ersoy, *Safahat*, 214, 170.

⁶¹ Ersoy, *Safahat*, 214, 170.

⁶² Ersoy, *Safahat*, 116.

⁶³ Ersoy, *Safahat*, 136.

⁶⁴ Ersoy, *Safahat*, 107, 131, 324.

⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, 35, 36.

⁶⁶ Ersoy, *Safahat*, 261.

⁶⁷ Ersoy, *Safahat*, 349.

⁶⁸ Ersoy, *Safahat*, 41, 125.

⁶⁹ Ersoy, *Safahat*, 447.

3. SAFAHAT'TA DİKKAT ÇEKİLEN BAZI TOPLUMSAL PROBLEMLER VE BU PROBLEMLERE GETİRİLEN KUR'ÂNÎ ÇÖZÜMLER

Toplumun problemlerine karşı son derece hassas ve duyarlı bir şair olan Âkif, manzumelerinde sadece problemleri tespit etmekle yetinmemiştir. Bunun yanında o, problemlerin çözümüne yönelik öneriler de ortaya koymuştur. Âkif'in toplumsal problemlerin çözümünde referans aldığı temel kaynak hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Nitekim o, Müslümanların problemlerinden bahsederken bir şekilde sözünü Kur'ân'a getirir ve onun ilkeleriyle çözüm bulmaya çalışır. Haddizatında Âkif'in tüm fikirlerinin düğüm noktası Kur'ân'a dayanır.

Âkif'e göre İslâm toplumlarında ortaya çıkan parçalanmalar, bölünmeler, gerilemeler, nifak, tembellik gibi problemler, Kur'ân'ın hakikatlerinden uzaklaşmak ve onu doğru anlayamamaktan kaynaklanmakta olup, Kur'ân'ı ve onun ortaya koyduğu evrensel değerleri, giderek bunlardan uzaklaşan fert ve toplum hayatına yeniden hâkim kılmak gerekir. Âkif, İslâmî değerlere uygun örnek bir hayat sürdürüldüğünde, daha önce nasıl muvaffak olunduysa yine aynı başarının tekrar etmesinin mümkün olduğunu belirtir. Bugün bu değerlerden uzak bir anlayışla hareket edildiği için başarısızlık söz konusudur. Bu nedenle Âkif, çözümün yeniden bu ilkelerle buluşmaktan geçtiğini söyler. Safahat'ta yer alan şiirlerden hareketle Âkif'in tespit ettiği bazı toplumsal problemler ve ortaya koyduğu çözüm önerileri şöyle sıralanabilir:

3.1. Tefrika

Kur'ân'a göre firkalara ayrılma, bölünüp parçalanma asla hoş görülmemiş, inananların böylesine kötü, tehlikeli davranışlardan uzak durmaları istenmiştir. Bu uyarıyı dikkate almayıp da bölünüp parçalanın ve birbirlerine karşı düşmanca hisler besleyenlerin azaba maruz kalacakları belirtilmiştir. Apaçık deliller ortada iken yine de ayrılığa düşenler bu davranışları sebebiyle kınanmışlardır: *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır."*⁷⁰ Aynı şekilde Kur'ân'da dinlerini bölüp de firkalara ayrılan Yahudi ve Hristiyanlar kınanmış, böylece aynı davranışa maruz kalmamaları için bunların üzerinden İslâm toplumu uyarılmıştır.⁷¹ Çünkü her bir tefrika beraberinde kavgayı, çekişmeyi, hatta daha ilerisi olan savaşı ortaya çıkarmış ve toplumların birlik ve beraberliklerinin kaybolmasına, güçlerini yitirerek zaafa maruz kalmalarına sebep olmuştur.

Bilindiği üzere Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşıyla birlikte İslâm

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/105.

⁷¹ el-En'am 6/15.

ümmeți her açıdan hızlı bir çöküşün içerisine girmiştir. Âkif bu süreçte Müslüman toplumların yaşadığı pek çok acıya, sıkıntıya, felakete, ayrılıklara şahit olmuştur. Bu açıdan o, zor günlerin şairidir. İslâm dünyasının içinden geçtiği zorlu şartlar, çekilen çileler, bölünüp parçalanmalar, onun ruhunda derin bir etki bırakmış, yaşadığı duygu ve düşüncelerini, içinde kopan fırtınaları hissiyatına tercüman olan şiirlerine yansıtmıştır. Bu nedenle Âkif'in en çok işlediği konuların başında "ümmeğin birliği" gelmektedir. Ona göre Müslümanlar birbirine kenetlenmiş tuğlalar/taşlar gibi olmalıdır.⁷² Safahat'taki "*Vahdet*" isimli şiirinde İslâm toplumlarını, aralarında meydana gelen fitne ve tefrika sebebiyle şirazesi koparılmış, her sayfası zamanın elinde oyuncığa dönüşmüş bir kitaba benzetir. Böyle bir durumun milletimiz için nasıl büyük bir tehlike doğuracağını bildiği için ısrarla onları tefrikadan uzak olmaya, birlik ve beraberliğe davet etmiştir.⁷³

İslâm coğrafyasında milliyetçi akımların etkisiyle ortaya çıkan siyasî ayrılıklar, bölünmeler, beraberinde toplumsal ayrışmaları da ortaya çıkarmış, böylece İslâm ümmeti ayrılık ve tefrika denilen büyük bir illete müptela olmuştur. Toplumsal ayrışmaların acısını derinden hisseden ve bunun sonuçlarını en çok fark eden kişilerden biri olan Âkif, bu tehlikeye karşı Müslümanları din kardeşliğine, birlik ve beraberliğe, tevhid ve dayanışmaya davet etmiştir.⁷⁴

"Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez; Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez."⁷⁵ ifadeleriyle o, "*Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın...*"⁷⁶ âyetine telmihte bulunmuştur. Dolayısıyla Âkif'e göre bir milleti top, tüfek gibi silahlar değil, bireyler arasında ortaya çıkan kısır çekişmeler, bölünüp parçalanmalar yok edebilir.

Safahat'ın "Gölgeler" kitabındaki "Hâlâ mı Boğuşmak" isimli şiirin başında "Birbirinize de girmeyin ki, maneviyatınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin."⁷⁷ mealindeki âyeti Arapça lafzıyla birlikte serlevha olarak verir ve bu şiirini âyetin muhtevasına uygun olarak şöyle kaleme alır:

"Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyâmet o zamandır.
Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütün gez:
Kânûn-i İlâhî, göreceksin ki, değişmez:
Târih, o bizim eştigimiz kanlı harâbe,

⁷² Ersoy, *Safahat*, 14, 15, 202. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mahmut Öztürk, "Mehmet Âkif Ersoy'da Tevhid-Vahdet Tasavvuru", *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 177-194.

⁷³ Ersoy, *Safahat*, 406-407.

⁷⁴ Ersoy, *Safahat*, 253-254.

⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, 145.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/103.

⁷⁷ el-Enfâl 8/46.

Saklar sayısız lâhd ile milyonla kitâbe,
Taşlar ki biner parçadır üstünde zemînin,
Ma'nâ-yı perîşânı birer nakş-ı cebînin!"⁷⁸

Âkif bu şiirinde toplumda birliğin olmamasını bireyler arasındaki sen ben kavgasına bağlamaktadır. Ona göre toplumda bu tarz bir ayrılığın oluşması milletlerin kıyameti anlamına gelmektedir. Tarihte pek çok milletin kendi aralarındaki iç çekişmeleri sebebiyle yok olduklarını, onlardan geriye sadece bir takım harâbe ve kitâbelerin kaldığını belirtmekte, İslâm âlemini yaşanan bu tarihî olaylardan ders çıkartarak birlik ve beraberliğe davet etmektedir. Aksi halde aynı durum Müslüman toplumlar için de söz konusu olacaktır.

3.2. Cehâlet

Âkif'in şiirlerinde ilim ve medeniyet hep ön plandadır. Safahat'ta yer alan çoğu şiirde doğrudan ve dolaylı olarak cehâletin zararlarından, ortaya çıkardığı olumsuz etkilerinden söz edilir. Âkif'e göre bir milletin ilerlemesine ve güçlenmesine mani olan temel nedenlerden birisi bilgisizlik, cehâlettir.⁷⁹ Âkif, ayrıca cehâleti yüz karası ve fakirliğin de nedeni olarak görür. Dolayısıyla cehâlet tüm milletlerin çözmeleri gereken toplumsal bir problemdir.

Âkif yaşadığı dönemde cehâletin toplumda neden olduğu ve ortaya çıkardığı olumsuz etkileri gördükçe bundan derin bir teessür duymuş ve bu problemin giderilmesine yönelik büyük bir çaba sarf etmiştir. Nitekim "*Hakk'ın Sesleri*" bölümündeki bir şiirinde "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"⁸⁰ mealindeki âyeti Arapça metniyle birlikte verdikten sonra yüreğinden kopan bir feryatla şu satırları kaleme alır:

"Olmaz ya... Tabi'i... Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse, "cehâlet" denilen yüz karasından,
Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.
Kati mi değil yoksa bu son ders-i felaket?
Son ders-i felaket neye mâl oldu? Düşünsen:
Beynin eriyip yaş gibi damları gözünden!"

"Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de: Muhîtindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanikken uyumak maskaralıktır!
Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet..."

⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, 385, 386.

⁷⁹ Ersoy, *Safahat*, 258.

⁸⁰ ez-Zümer 39/9.

Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
 Bir hâle getirdin ki: Ne din kaldı ne namus!
 Ey sine-i İslâm'a çöken kapkara kâbus,
 Ey hasm-ı hakiki, seni öldürmeli evvel:
 Sensin bize düşmanları üstün çıkararak el."⁸¹

Yine Âkif bu şiirinde, cahilliği İslâm dünyasının sonunu getiren en büyük sebep olarak nitelendirir. O cahille âlimin bir olmayacağını ifade eder. Ona göre milletin kurtuluşu, cehâlet denilen bu yüz karasından kurtulmaya bağlıdır. Bu da ancak ilme değer vermek ve ona sarılmakla mümkündür.

Allah'tan utanmanın dahi ilimle olacağını belirten Âkif şiirini, "*Allah'ın kullarından ancak âlim olanları Allah'tan korkar.*"⁸² âyetiyle tamamlar:

"Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
 İslâm'ı da "batsın!" diye tutmuş, yediyorsun!
 Allah'tan utan! Bari bırak dini elinden...
 Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!
 Lakin ne demek bizleri Allah ile iskat?
 Allah'tan utanmak da olur ilm ile... Heyhat..."⁸³

3.3. Atâlet ve Yanlış Tevekkül Anlayışı

İslâm toplumlarının en büyük problemlerinin başında hiç şüphesiz tembellik ve atâlet gelir. Âkif'e göre bunun sebeplerinden birisi Müslümanların kader ve tevekkül kavramlarına yükledikleri yanlış anlamdır:

"Çalış!" dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
 Onun hesabına birçok hurafeler uydurdun!
 Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
 Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
 Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
 Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecir-i hâsın iken!
 Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
 Birer birer oku tekmi edince defterini;
 Bütün o işleri Rabbim görür: Vazifesidir...
 Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
 Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
 Hudâ vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak!"⁸⁴

Âkif, tevekkül anlayışına yüklenen bu yanlış mananın asla Kur'ân'ın

⁸¹ Ersoy, *Safahat*, 171.

⁸² el-Fâtır 35/28.

⁸³ Ersoy, *Safahat*, 172.

⁸⁴ Ersoy, *Safahat*, 209.

ruhuyla bağdaşmadığını, böyle bir düşüncenin atâlet ve tembelliğe bir kılıf giydirmeye anlamına geldiğini belirtir:

"O İman ittihad isterdi bizden, vahdet isterdi...
Nasıl "bünyân-ı mersus" olmamız lazımsa gösterdi.
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, tarumar olduk...
Nihâyet bir denî sadmeyle düştük, hak-sar olduk!
O iman kuvvet ihzarıyla emretmişti... Lakin biz
"Tevekkelnâ" deyip yattık da kaldık böyle en aciz!"⁸⁵

Âkif'e göre hangi amaçla olursa olsun çalışıp çabalayanlar, bilhassa Allah için gayret edenler, hidâyete erip mutluluk yoluna ulaşacaklardır. Allah feyiz ve cömertlik sahibidir. Ancak O'nun feyzini elde etmek için kişinin çaba sarf etmesi gerekir. İşte gerçek tevekkül budur. Tevekkül, bütün çaba ve mücadeleyi gösterdikten sonra bunun zayi olmayacağına dair samimi bir ümit beslemektir.⁸⁶

Toplum olarak bu problemin önüne geçmenin yegâne çaresi hep birlikte azim ve gayretle çalışmaktır.⁸⁷ Arapça metniyle birlikte tercümesini verdiği Âl-i İmrân Sûresi'nin "*Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan...*"⁸⁸ mealindeki âyetinin anlamından hareketle "Azimden Sonra Tevekkül" başlıklı şiirini kaleme alır. Burada azmin ve çalışmanın önemini vurgulayarak, yanlış tevekkül anlayışının eleştirisini yapar. Âkif, çalışma, azim ve tevekkülden söz eden tüm âyetleri, durmadan çalışıp çabalamanın gereği şeklinde yorumlar.⁸⁹ Söz konusu âyette, "*Yalnızca Allah'a dayanmak*" ifadesinden yola çıkarak, tevekkülü tembellik ve atâletle karıştırarak "çalışmayı bırakmak, elimizi eteğimizi her şeyden çekmek" şeklinde anlayanları eleştirir.

"Allah 'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan...
Ma'na-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân!
Ecdadını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şahid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde "tevekkül" demek olsaydı "atâlet",
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?"⁹⁰

Âkif'e göre, Allah Teâla'nın emri devamlı olarak çalışmayı gerektirirken

⁸⁵ Ersoy, *Safahat*, 389-391.

⁸⁶ Bilgiz, "Mehmed Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'an'dan Temalar", 173.

⁸⁷ Ersoy, *Safahat*, 253, 254, 258, 259, 389.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/159.

⁸⁹ Ersoy, *Safahat*, 389-391 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mahmut Öztürk, *Çalışmaya Dair Ayetlerin Mehmet Âkif'in Hayatındaki Yansımaları*, *Milletin Sesi Mehmet Âkif*, (İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2020), 55-81.

⁹⁰ Ersoy, *Safahat*, 390.

bizler üzerimize düşeni yapmayıp "tüm işleri Rabbim görsün" anlayışıyla her şeyi Allah'tan bekledik. O bu hususu şu veciz ifadeleriyle dile getirir:

"Ya sen nesen? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!

Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu?

Huda'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Huda;

Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?"⁹¹

Âkif'e göre, "tevekkül" ile "azim" iç içe geçmiş iki kavramdır. Biri diğerinden bağımsız olarak düşünülemez. Bu iki kavram birlikte olduğunda bir anlam ifade eder. Tevekkül olmadan azmin, azim olmadan ise tevekkülün bir kıymeti yoktur.

Aynı şekilde onun bu konuda hatırlatmış olduğu diğer bir âyet ise "*Doğrusu insan için kendi çalışmasından başka bir şey yok.*"⁹² âyetidir. Bütün olarak değerlendirdiğimizde bu iki âyetteki anlam ve muhteva diğer pek çok şiirde de dile getirilir. "Durmayalım" isimli şiirinde Âkif kâinatındaki hadiselerin sünnetullah dairesinde seyrettiğini, başa gelen felaket ve musibetlerden yine insanın çaba ve gayretleriyle kurtulunabileceğini belirtmiştir:

"Sus ey divâne! Durmaz kâinatın seyr-i mu'tâdi.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?

Bugün sen kendi kendinden ümit et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bidâdi.

Cihan kanûn-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!

Ne yaptın? "Leys li'l insâni illâ mâ-se'â" vardı."⁹³

3.4. Ümitsizlik

Ümit insanın fitratında var olan bir duygudur. O olmadan insanın varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Ümit aynı zamanda insanın hayata tutunmasına imkân veren, geleceğe güvenle bakmasını sağlayan bir duygudur. Ancak ümit imanla birlikte olursa bir anlam ifade eder. Her ikisi birlikte olmadan ümitvar olmaktan söz edilemez. Zira insanın ümitlerini, beklentilerini ancak Allah Teâla gerçekleştirebilir. İnsana ümit duygusunu aşıl原因an iman ve Allah'a olan teslimiyettir. Bu nedenle ümitli olmak inanan insanın bir özelliği olup, bu onun imanının da bir gereğidir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde bir türlü bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar sebebiyle iyice yorulmuş ve bitkin düşmüş olan halk aynı zamanda büyük bir yoksulluk ve yoksunluk içindeydi. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı giderek milletimizde ümitsizlik duygularının artmasına sebep olmuş, neredeyse toplumun tamamı karamsarlığa kapılmıştı.

⁹¹ Ersoy, *Safahat*, 243.

⁹² en-Necm 53/39.

⁹³ Ersoy, *Safahat*, 159.

İşte bu günlerde Âkif, toplumun dertlerini kendine dert edinen duyarlı bir aydın olarak, çekilen bu acıları yüreğinde hissetmiş, iç dünyasında oluşan duygularını kelama ve kaleme dökerek konuşmalarıyla, şiirleriyle, makaleleriyle hep ümit aşlamıştır. Âkif milletimize şiirleriyle ümit aşılarken referans aldığı temel kaynak hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünnet'i idi. O, Safahat'ta "*Hakk'ın Sesleri*" kitabında yer alan bir şiirinde Yûsuf Süresi 87. âyetten yola çıkarak topluma ümit aşılar. Bu âyette Hz. Yâkub'un oğulları, Yûsuf ve diğer kardeşleri Bünyâmin'i bulmak amacıyla Kenan diyarından Mısır'a doğru yola çıkarlar. Ancak bu yolun sonunda çok da ümit yok gibidir. Üstelik Yâkub'un (a.s.) durumu çok daha ümitsizdir. Zira Yûsuf'u (a.s.) kaybetmenin acısına bir yenisi daha eklenmiştir. Bünyâmin de yitirilmiştir. İşte böyle bir durumda Yâkub'un (a.s.), evlatlarına hitaben söylediği, "*Oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz; zira kâfirlerden başkası Allah'ın inâyetinden ümidini kesmez*"⁹⁴ mealindeki âyetten yola çıkarak Müslümanlara ümit aşılarmaya çalışmıştır. O, bu şiirini bütünüyle ilgili âyetin tefsirine hasretmiş ve âyetin muhtevasına uygun olarak ye's ve iman konusunu şu şekilde ele almıştır:

"Âti'yi karanlık görerek azmi bırakmak...
 Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.
 Dünyada inanmam, hani, görsem de gözümle:
 İmanı olan kimse gebermez bu ölümle.
 Ey dipdiri meyyit! "İki el bir baş içindi"
 Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
 His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
 Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
 Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki, süresiz?
 Kendin mi senin, yoksa ümidin mi yüreksiz?
 Âti'yi karanlık görüvermekle apıştın?
 Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
 Karşında ziya yoksa sağından, ya solundan,
 Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
 Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!
 Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!
 Herkes gibi dünyada henüz hakk-ı hayatın,
 Varken, hani herkes gibi azminde sebatın?
 Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
 Ümmide sarıl sım sıkı, seyret ne olursun!"⁹⁵

Aynı şekilde Âkif "*Gölgeler*" isimli kitabında yer alan "*Yeis Yok*" isimli

⁹⁴ Yûsuf 12/87.

⁹⁵ Ersoy, *Safahat*, 167.

şiiirinde serlevha olarak "*Dalâlete düşmüşlerden başka kim Tanrısı'nın rahmetinden ümidini keser?*"⁹⁶ anlamındaki âyete yer verir. Şiiirde âyetin muhtevasına uygun olarak bütünüyle ye's konusunu ele alır:

"Lâkin hani bir nefhası yok sende ümidin!
 "Ölmüş" mü dedin? Âh onu öldürmeli miydin?
 Hakk'ın ezeli fecri boğulmazdı, a zâlim,
 Ferdaların artık göreceksin ki ne muzlim!
 Onsuz yürürüm dersene, emin ol ki yürünmez.
 Yıllarca bakınsan, bir ufak lem'a görünmez..."⁹⁷

Âkif'e göre bir kalpte îman ile ümitsizlik bir arada bulunmaz. O, ümitsizliği nesli uyuşturmak için yapılan kötü bir aşu olarak değerlendirir ve ümitsizlik denen illete karşı imanı bir çare olarak sunar.

Âkif yine bu konuya dair mesajını "*Fatih Kürsüsünde*" isimli şiiirinin satır aralarına manzum meal olarak yerleştirmiş olduğu Zümer Sûresi'nin 53. âyetinden hareketle şu şekilde verir:

"Taleble âmir olurken bir âyetinde Hudâ,
 Buyurdu "Kesmeyiniz rûh-i rahmetimden ümid;
 Ki müşrikin olur ancak o nefhâdan nevmid."
 Bu bir; ikincisi: Ye'sin ne olsa esbâbı,
 Onun atâlet-i külliyyedir ki icabı..."⁹⁸

Âkif burada, "*Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*"⁹⁹ âyetiyle birlikte Hicr Sûresi'ndeki âyete telmihte bulunmaktadır.

3.5. İrkçılık

Âkif'in yaşadığı dönemde onun en çok rahatsız olduğu ve İslâm toplumları için büyük bir tehlike olarak gördüğü temel problemlerin başında ırkçılık hastalığı gelir. Âkif, tüm hayatı boyunca kavmiyetçiliğe karşı çıkmış ve bu anlayışla mücadele etmiştir. Nitekim onun bu yönünü hem şiiirlerinde hem de diğer eserlerinde açık biçimde gözlemlemek mümkündür. "*Hakk'ın Sesleri*" kitabında yer alan bir şiiirinde Hz. Peygamber'e atıfla ifade ettiği "*Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber*"¹⁰⁰ sözü de onun bu konudaki anlayışını açıkça ortaya koyar.

Âkif'e göre ırkı, rengi, dili, bölgesi, âdet ve gelenekleri birbirinden farklı onca milleti birbirine zıt birçok özelliklerine rağmen kardeş yapan

⁹⁶ el-Hicr 15/56.

⁹⁷ Ersoy, *Safahat*, 387.

⁹⁸ Ersoy, *Safahat*, 229.

⁹⁹ ez-Zümer 39/53.

¹⁰⁰ Ersoy, *Safahat*, 156.

İslâm'dır. Çünkü Allah hepimizi bir aile ferdi olarak yaratmıştır:

"Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslam'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lahza unutmak ebedî haybettir.
Amavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez.
Sizi bir aile efradı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.
Siz bu dâ'vâda iken yoksa iyazen-billah,
Ecnebler olacak sahibi mülkün nâgâh..."¹⁰¹

Âkif, İslâm ümmetini bir an önce ırkçılık ve kavmiyetçilik gibi dinin onaylamadığı bir anlayıştan kurtulup İslâm kardeşliğinde buluşmaya, kardeş olmaya davet eder.

Âkif, kavmiyetle milliyet kavramlarını birbirinden ayırır. O, ilkinin ırkçılık, diğerini ise İslâm olarak algılar. Onun milliyetten anladığı şey, herhangi bir ırkı diğerinden üstün görme anlamında körü körüne bir ırka bağlılık değildir. Dolayısıyla Âkif, çekirdeği İslâm olan bir milliyetçiliği benimsemiştir. Onun milliyetçiliği ile Müslümanlığı iç içe geçmiş bir durum arz etmektedir.¹⁰²

"Hani, milliyetin İslam idi... Kavmiyet ne?
Sarılıp sınımsıkı dursaydın a milliyetine.
"Arnavutluk" ne demek? Var mı Şeriat'te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri?"¹⁰³

Diğer taraftan Âkif'in manzumelerinde sıkça yer alan "*millet*" kavramıyla kastettiği yalnızca bu topraklarda ya da başka coğrafyalarda yaşayan Türk ırkı değildir. Onun bu kelimeye yüklediği anlam daha geniş bir manaya gelmektedir. Ona göre ırk, din, dil farkı gözetmeksizin gerek bu topraklarda gerekse yeryüzünde İslâm davası adına hareket eden ve İslâm bağı ile birbirine bağlı olan bütün Müslüman topluluklar bu kavrama dâhildir.

3.6. Ahlâkî Zaaf

Toplumsal problemler açısından Âkif'in şiirlerinde dikkat çeken bir başka husus da Müslümanların yaşadıkları ahlâkî zaaflardır. Ona göre Müslüman toplumlarda ahlâk giderek önemini kaybetmekte, ahlâk yoksunluğu ise revaç bulmaktadır:

¹⁰¹ Ersoy, *Safahat*, 144-145.

¹⁰² İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı*, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992), 10/274-285; Düzdağ, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar*, 2/42-45.

¹⁰³ Ersoy, *Safahat*, 165.

"Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkakımız:
Çünkü izzet nerde, bir bak, nerededir ahlâkımız.
Müslümanlık pâk siretten ibaretken, yazık!
Öyle saplandık ki levsiiyâta: Hâlâ çıkmadık!"¹⁰⁴

Âkif milletin bölünüp parçalanması ile ahlâkî zaaf arasında da bir irtibat kurar. İslâm toplumlarında ortaya çıkan bir takım tutum ve davranışların İslâm'la hatta insanlıkla bağdaşmadığını dile getirerek şöyle der: "Müslümanlık nerde, bizden geçmiş insanlık bile!"¹⁰⁵

Âkif'e göre Müslümanların yaşadıkları bu durumdan dolayı utanıp kendilerini düzeltmeleri gerekir:

"Saygısızlık elverir... Bir parça olsun arlanın,
Vakti çoktan geldi, hem geçmektedir arlanmanın.
Davranın haykırmadan nâkûs i izmihlâliniz...
Öyle bir buhrana sapmıştır ki, zira hâliniz...
Zevke dalmak şöyle dursun, vaktiniz yok mateme,
Davranın, zira gülünç olduk bütün bir âleme ..." ¹⁰⁶

Ahlâkî zaaf devam ettiği sürece, toplum giderek yok olmaya doğru düşüşe geçecek, böylece hızlı bir çöküntüye girecektir. Çözüm ise Kur'ân'a ve onun değerlerine sarılmak, onun ahlâkıyla bezenmektir:

"Rûh- i izmihlâlimiz ahlâkın izmihlâlidir.
Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli.
Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli.
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız.
Çünkü hem dünya gider hem din, eğer yapmazsanız."¹⁰⁷

Âkif ahlâkın temelini dine ve Allah korkusuna dayandığını belirtir. Nitekim "Hâtıralar" kitabında "*Ey Müslümanlar, Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öylece korkun.*"¹⁰⁸ âyetini serlevha yaptığı bir şiirinde, Allah korkusunun ahlâkî değerlere etkisinden söz eder. Buna göre gerçek anlamda insan olarak sahip olduğumuz değerler yani fazilet, ancak Allah korkusuyla kontrol altına alınabilir. Bu şuur insanda var oldukça duygu ve düşünceler kontrol altına alınır. İrfan ve vicdan gibi değerler şâyet Allah korkusundan kaynaklanmıyorsa bir etkisi de olmaz. Bu durumda hem insan hem de toplum giderek alçalmaya başlar:

"Ne İrfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklere çekilmiş farz edilsin havfı Yezdân'ın..."

¹⁰⁴ Ersoy, *Safahat*, 252.

¹⁰⁵ Ersoy, *Safahat*, 247.

¹⁰⁶ Ersoy, *Safahat*, 248.

¹⁰⁷ Ersoy, *Safahat*, 252.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/102.

Ne irfanın kalır te'siri kat'iyyen, ne vicdanın."¹⁰⁹

Âkif bu şiirinde Allah'a inanmayan, O'ndan çekinmeyen kişinin istediği her kötülüğü yapabileceğini belirtir. Dolayısıyla insanda var olan Allah korkusu, insanı her türlü kötülükten koruyan bir zırh gibidir. Âkif'in ahlâk olarak ifade ettiği husus aslında Kur'ân'ın ortaya koyduğu ahlâk ilkelerinin kendisidir. Nurettin Topçu, Âkif'in ahlâk alanında yapılacak inkılâbın temellerini Kur'ân'da aradığını ifade eder. Ahlâk alanında düşüşümüzün nedeninin de dini elden bırakmamız olduğunu belirtir.¹¹⁰

3.7. Vurdumduymazlık

Âkif'in şiirlerinde sık sık eleştirdiği ve problem olarak gördüğü konuların arasında Müslümanların vurdumduymazlığı, birbirlerinin dertleriyle dertlenmemeleri, toplumun sorunlarına karşı duyarsız kalmaları gelir. Bu çerçevede Âkif, Kur'ân'ın öngördüğü en temel hasletlerin başında gelen "*İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak*"¹¹¹ gibi temel bir ilkeyi, Müslüman toplumların giderek kaybettiğini söyler. O şiirlerinin çoğunda İslâm toplumlarını bu yönden eleştirir ve onları toplumun dertleriyle dertlenmeye davet eder.

Âkif "Hâtıralar" kitabında, Hz. Peygamber'in "*Kim Müslümanların dardını kendine mâl etmezse onlardan değildir.*"¹¹² hadîsinden hareketle kaleme aldığı şiirinde Müslümanların birbirlerine karşı duyarsızlıklarını eleştirir. Geçmişte Müslümanların bu konulara çok daha hassasiyet gösterdiklerine işaret eden Âkif, giderek toplumun dertlerini gerçek manada dert edinen kişilerin sayısının azaldığını, bir takım kişilerin vatanımızın işgal edilmesine dahi sessiz kaldıklarını söyler:

"Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...
 Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nâfile!
 Kaç hakiki Müslüman gördümse: Hep makberdedir;
 Müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerdedir!"
 İstemem, dursun o pâyansız mefâhir bir yana...
 Gösterin ecdâda az çok benzeyen bir kan bana!
 İsterim sizlerde görmek ırkınızdan yâdigâr,
 Çok değil, ancak, necip evlâda layık tek şiar.
 Varsa şâyed, söyleyin, bir parçacık insafınız:
 Böyle kansız mıydı -başa- kahraman eslâfınız?"

¹⁰⁹ Ersoy, *Safahat*, 245.

¹¹⁰ Topçu, *Mehmet Âkif*, 49.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/104.

¹¹² Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Ali el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhi'l-Câmiî's-sağîr*, thk. Hamdî ed-Demirdaş Muhammed, (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1998), 6/67.

Böyle düşmüş müydü herkes ayrılık sevdasına?
Benzeyip şîrâzesiz bir mushafın eczasına."¹¹³

Âkif'e göre duyarlı olmak Kur'ân'ın "iyiliği emredip kötülükten sakındırmak" ilkesini benimsemekten geçer. Nitekim Âl-i İmrân Sûresi'nin 110. âyetindeki "*Siz iyiliği emr eyler, kötülükten nehy eder, Allah'a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz*" ifadesinden ilhamla şöyle der:

"Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:
Gelmışiz dünyaya milliyyet nedir öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insaniyyetin,
Nûr olup fişkirmişiz ta sinesinden zulmetin;
Yarmışız edvâr-ı fetretten kalan yeldâları;
Fikr-i ferdâ doğmadan yağdırmışız ferdâları!
Öyle ferdâlar ki: Kaldırmış serâpâ âlemi;
Dideler bir câvidânı fecrin olmuş mahremi.
Yirmi beş yıl yirmi beş bin yıl kadar feyyâz imiş!
Bak ne ani bir tekâmül! Bak ki: Hâlâ mündehiş..."¹¹⁴

Âkif bu dizelerinde Müslümanlara geçmişte sahip oldukları güzel hasletleri hatırlatarak, tarihte bunu başarabildiklerine göre aynı duyarlılığı gösterdiklerinde yeniden o güzel hasletlere kavuşabileceklerini dile getirir.

SONUÇ

Bütün hayatını Kur'ân'a hizmete adayan Âkif, ömrü boyunca Kur'ân'ın izinden gitmiş, onu okumayı, anlamayı, onun değerlerini yaşamayı, yaşatmayı, kıyamete dek devam edecek olan hakikatlerini başkalarına anlatmayı kendisine vazife edinmiş bir Kur'ân şairidir. Bu çerçevede hayatı ve eserleri dikkate alındığında Âkif'i, Kur'ân'ı hayatının merkezine alan bir şahsiyet olarak değerlendirebiliriz.

Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat isimli manzum eseri başta olmak üzere, makaleleri ve konuşmalarının temel referansı Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünnet'idir. Bugün en çok okunan şiir kitaplarından biri olan Safahat'ın her bir dizesi neredeyse Kur'ân'dan ilham alınarak yazılmıştır. Bazı şiirlerinin başına serlevha olarak konulmuş âyet ve hadislerin dışında, şiirlerin satır aralarına serpiştirilmiş pek çok âyet ya da hadislerden mülhem ifadeler mevcuttur.

Âkif'in şiirlerinin her birisinde bir hikmet dersi ve hayati bir mesaj vardır. O yaşadıklarını, hissettiklerini, gördüklerini Kur'ân'ın penceresinden değerlendirmiş, olayları onun gözlüğüyle okumuş ve bu şekilde duygularını kaleme dökmüştür. Âkif özülle, sözüyle ve kalemiyle milletin dertlerine

¹¹³ Ersoy, *Safahat*, 247.

¹¹⁴ Ersoy, *Safahat*, 173.

tercüman olmuş, samimi ve duyarlı bir aydındır. O, toplumun yaşadığı problemlere kayıtsız kalmayarak, Kur'ân zaviyesinden bunlara çözüm önerileri sunmuştur.

Bir bütün olarak Âkif'in eserleri değerlendirildiğinde, onun inşasını arzu ettiği ve özlediği toplumun, Kur'ân'ın ahlâkını kuşanmış ve onun ilkelerini hayatına yansıtmış fertlerden meydana gelmiş bir toplum olduğu belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim – Abdülkadiroğlu, Nuran. *Mehmed Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri, Mev'iza ve Hutbeleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.

Akpınar, Ali. "Vahyin Aydınlığında Yaşayan Adam", *Vefatının 75. Yıl Anısına Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Ayas, Nevzad. "Mehmet Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", *Mehmet Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Eşref Edip. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.

Aydar, Hidâyet. "Bir Kur'ân Müfessiri Olarak Mehmet Âkif", *Diyanet İlmî Dergi* 34/4 (Aralık 1996), 25-50.

Bilgiz, Musa. "Mehmed Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'ân'dan Temalar", *EKEV Akademi Dergisi* yıl: 7/15 (Bahar 2003), 159-179.

Cündioğlu, Düccane. *Bir Kur'ân Şairi: Mehmed Âkif ve Kur'ân Meâli*. İstanbul: Biruni Yayınları, 2000.

Çantay, Hasan Basrî. *Âkifnâme*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966.

Çolak, İhsan. "Sebilürreşad ve Safahat'taki Âyetler Üzerinden Mehmet Âkif'in Zihin Haritasını Okumak", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2015), 143-147.

Doğan, D. Mehmet. "Mehmet Âkif Ersoy Hayatı, Eseri ve Tesirleri", *Vefatının 75. Yıl Anısına Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Âkif'in Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*. İstanbul: Şule Yayınları, 2015.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*. 3 cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 5. Basım, 2006.

Ersoy, Mehmet Âkif. *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler*. ed. Ömer Rıza

Doğrul. İstanbul: Yüksel Yayınevi, 1944.

Ersoy, Mehmet Âkif. *Safahat Tam Metin ve Safahat Dışında Kalmış 54 Şiir*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.

Ersoy, Mehmet Âkif. *Safahat*. haz. Ertuğrul Düzdağ. Ankara: DİB Yayınları, 2018.

Fergan, Eşref Edip. *Mehmet Âkif- Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. haz. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.

İmamoğlu, Abdülvahit. *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1996.

Kabaklı, Ahmet. *Mehmet Âkif*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 1984.

Kuntay, Mithat Cemal. *Mehmet Âkif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Mertoğlu, M. Suat. "Mehmet Âkif ve İçtimaî Kur'ân Tefsiri", *Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni -Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi-*. haz. Mehmet Doğan. Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Ali. *Fezû'l-kadîr şerhi'l-Câmii's-sağîr*. thk. Hamdî ed-Demirdaş Muhammed. Mekke: Mek-tebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1998.

Nazif, Süleyman. *Mehmet Âkif*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Öztürk, Mahmut. "Mehmet Âkif Ersoy'da Tevhid-Vahdet Tasavvuru", *Hiz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.

Öztürk, Mahmut. "Mehmed Âkif'in İctimaî Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği", *80 Yıl Sonra Mehmet Âkif*, (27-28 Aralık, 2017), haz. D. Mehmet Doğan. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, (2017), 79-100.

Öztürk, Mahmut. "Mehmet Âkif'in 'Kur'ân'a Hitap' Şiiri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/41 (Haziran 2019), 73-97.

Öztürk, Mahmut. *Çalışmaya Dair Âyetlerin Mehmet Âkif'in Hayatındaki Yansımaları*", *Milletin Sesi Mehmet Âkif*, İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2020), 55-81.

Şahan, Ramazan. "İlhamını Kur'ân'dan Alan Şair Mehmet Âkif". *Şarkiyat* 11 / 2 (Ağustos 2019), 896-930.

Şen, Ercan. "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu". *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (2015), 163-195.

Şengüler, İsmail Hakkı. *Mehmet Âkif Külliyyatı*. 10 cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992.

Topçu, Nureddin. *Mehmet Âkif*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Tütün, Sevgi. "Mehmet Âkif Ersoy'un Vaaz ve İrşat Faaliyetlerinde Kur'ân Tefsirinin Yeri ve Önemi". *Vefatının 75. Yıl Anısına Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Vakkasoğlu, Vehbi. *Mehmet Âkif*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2010.